

SIPŐCZ KATALIN

Melléknevek vagy főnevek a vogul színnevek?

In the present paper the author studies the existence of the adjectival category in the proto-language and examines the adjectival and nominal characteristics of this word-class in the the present day Uralic languages. In the second part the author gives a short survey of adjectives in Vogul from the same point of view. Finally the paper studies the word-class characteristics of color names in Vogul, and it will be shown that in Vogul – similarly to many other languages – the color names have more nominal features in comparison with other adjectives.

Jelen írás első része azt vizsgálja, hogy az uráli nyelvekben a melléknevek önálló szóosztályt alkotnak-e, s ha igen, akkor e szócsoport a főnevekkel egybevetve milyen mértékben mutat azonosságokat és különbségeket. Ezt követően az írás második része a vogul nyelv mellékneveiről ad áttekintést ugyanezen szempontok alapján. Végül e nyelv egy adott lexikai csoportját, a színneveket vizsgálja szófaji hovatartozásuk alapján.

1. A melléknévi kategória

A melléknevekről ma már jól ismert, hogy (1) egyes nyelvekből mint szófaji kategória hiányozhatnak, más nyelvekben (2) zárt szóosztályt képezhetnek kevés taggal, a nyelvek (3) harmadik csoportjában (l. magyar) pedig kiterjedt, nyitott szóosztályt alkothatnak.

Azokban a nyelvekben, ahol nincsenek melléknevek, a tulajdonságfogalmakat más szóosztályok tagjaival nevezik meg; általában igékkal, főnevekkel és határozószavakkal. A zárt melléknévi csoportot az jellemzi, hogy az adott nyelvben a melléknevek száma állandó, és ez a szám meglehetősen kicsi. (A Dixon által vizsgált nyelvekben számuk 7 és 24 között váltakozott, vö. Dixon 1982: 7)

A nyitott melléknévi osztállyal rendelkező nyelvekben a mellékneveket mindazok a vonások jellemzik, amelyek az egyéb nyitott szófajokat: mennyiségileg kiterjedt szócsoportot alkotnak, mely új tagokkal bővíthet, és a tagok egységes morfoszintaktikai mintákat követnek. A nyelvek e csoportján belül további alcsoportok különíthetők el aszerint, hogy az adott nyelvben a melléknevek a (1) főnevekhez vagy az (2) igékhez állnak-e grammatikai tulajdonságaik alapján közelebb, vagy (3) mind a főnevek, mind az igék tulajdonságait kombinálják-e,

illetőleg (4) különböznek-e mindkét szócsoporttól. A finnugor nyelveket hagyományosan az első csoportba sorolják, bár Pajunen (1998) újabban úgy véli, hogy e felosztásban a 4. típust képviselik (erről bővebben l. 3.2.).

2. A melléknevek az uráli nyelvekben

2.1. Az alapnyelv

Az uráli és finnugor alapnyelvről meglehetősen általános az a felfogás, hogy a melléknevek még nem alkottak külön csoportot. Sőt, a kutatók régebben azt vallották, hogy elkülönült szóosztályok az alapnyelvben nem voltak, és Ravila nyomán sokáig tartotta magát az a feltételezés, hogy az alapnyelv szavait csak fogalomszavakra és utalószavakra lehet bontani, melyek közül az előbbieket esetében a ragozás döntötte el, hogy az adott kontextusban névszói vagy igei használatról volt-e szó (Ravila 1953). A későbbi szakirodalom már nem kérdőjelezi meg a főbb szófaji osztályok meglétét, azonban a névszók csoportján belül a főnevek és melléknevek elkülönülését általában nem tartják igazolhatónak, legfeljebb e folyamat kezdeti stádiumát feltételezik, vö.: „A biztosan rekonstruálható N – V – P kategóriák mellett nem zárhatjuk ki más morfémaosztályok (ill. alosztályok) létezését. [...] Az N osztályon belül helyezhetjük el a PU korban a melléknévi alosztályt is, amely eleinte semmiben nem különbözött a nomentől: bármely nomen egy másik névszó előtt alkalmi jelzői használatban átmenetileg melléknévvé válhatott. Az alapnyelvben már megindult ezeknek az alkalmi és jelentés szerinti mellékneveknek az esetleges formai megkülönböztetése is.” (Hajdú 1966: 61); „As for further classification, morphological criteria are not sufficient to serve as a basis for distinguishing any subclasses (such as »adjectives« and »numerals«)” (Janhunen 1982: 28).

A nézetek tehát aképpen foglalhatók össze, hogy az alapnyelvben a melléknévi kategória legfeljebb kialakulóban lehetett. Ha megvizsgáljuk azonban, hogy az alapnyelvre milyen mellékneveket rekonstruáltak (l. melléklet), akkor azt látjuk, hogy bár mennyiségileg nem alkotnak nagy csoportot, annál mindenképpen többen vannak, hogy a csoport létét kétségbe lehetne vonni. (A számszerű nagyság egyébként is meglehetősen viszonylagos, hiszen főneveket és igéket sem lehet nagyon nagy számban az alapnyelvre visszavezetni.) Az etimonokat jobban szemügyre véve figyelembe kell vennünk azt is, hogy közöttük nagy számmal szerepelnek bizonytalan etimológiák, továbbá néhány olyan szópár (vagy szóhármas) is van, amelyek tagjai alakilag közeli, jelentésük pedig szinte azonos, vö. **nämz*, **njmz* 'weich' (UEW 314, 330), **renkz*, **renz* (**rekz*)

'warm' (i. m. 422, 423). Ezek esetében nem zárhatjuk ki, hogy voltaképpen egy szó alakváltozatai, vagy szóhasadás eredményei, és az etimológiai kutatások korlátozott lehetőségei nem teszik lehetővé az egy alapalakra való visszavezetést. Sok esetben a szavak szófaji besorolását nehezíti, hogy számos etimológiát rekonstruáltak igeként és névszóként is, vagy csak névszóként, de főnévi és melléknévi jelentéssel egyaránt.

Szemantikailag e szavak Dixon jelentéstani csoportjait eltérő mértékben képviselik. Dixon közismert melléknévi kutatásaiban a mellékneveket az alábbi szemantikai csoportokba sorolta: szín, dimenzió, fizikai tulajdonság, emberi tulajdonság, minőség, kor, sebesség, s ezeket később három további csoporttal egészítette ki: nehézség, kvalifikáció és hasonlóság. Megállapította, hogy a csoportok közül a szín, dimenzió, minőség és kor kategóriái azok, amelyek legkövetkezetesebben melléknevekkel fejeződnek ki a nyelvekben (Dixon 1982: 16, 54–55).

Az uráli, finnugor és ugor alapnyelvek melléknevei legjobban a dimenzió és fizikai tulajdonság kategóriáit képviselik (itt találjuk a legtöbb biztos etimológiát, melyek gyakran ellentétpárt alkotnak), ezután következnek a színnevek (elég sok bizonytalan etimológiával), és az emberi tulajdonságokat kifejező melléknevek csoportja (itt majdnem minden etimológia bizonytalan), a többi csoport képviselése gyakorlatilag elhanyagolható (l. a táblázatot¹ a 267. oldalon). Rekonstrukciók szemantikai besorolása azonban nem egyértelmű feladat, hiszen például a 'rendes, tiszta'-féle jelentések egyaránt tartozhatnak a minőség, a fizikai és az emberi tulajdonságok csoportjába is, vagy a 'kicsi' vonatkozhat korra és méretre is.

Az adatok mindenestre alátámasztják azt az egyébként is elfogadott nézetet, hogy a nyelvekben általában először azok a melléknevek alakulnak ki, amelyek a dolgok tartósabb, konkrétabb tulajdonságait jelölik, tehát többnyire a szemmel látható, kézzel fogható, érzékelhető jegyeket.

2.2. A mai uráli nyelvek

A mai uráli nyelvekben a mellékneveket és a főneveket közeli, de többnyire önálló szóosztályként tartják számon, bár a nyelvek leírásában ez különféleképpen jelenik meg. A *The Uralic Languages* c. kézikönyben (Sinor 1988) a mai rokon nyelveket leíró fejezetek a kérdéses szóosztályokkal kapcsolatban az alábbiakat tartalmazzák.

¹ A táblázatban a rekonstruált melléknevek jelentései szerepelnek, a kérdőjelek pedig az etimológia bizonytalanságára utalnak. Az UEW rekonstrukcióit a mellékletben sorolom fel, a sorok végén jelzem a lapszámot.

szín	dimenzió	fizikai tul.	emberi tul.	minőség	kor	sebes- ség
szürke	kicsi	hideg	kedves (?)	jó	öreg	gyors
sötét	nagy	meleg	vidám (?)	tiszta	új	(?)
fehér (?)	hosszú	langyos	gazdag (?)	rendes	kicsi	
sápadt (?)	rövid	könnyű	készséges (?)			
tarka (?)	széles	nehéz (?)	gyenge (?)			
zöld/	vastag	száraz	tiszta (?)			
sárga/	keskeny (?)	nedves	nyugodt			
epe (?)	vékony	kemény	vad			
fekete	szűk	puha				
világos (?)	magas	savanyú				
	alacsony (?)	keseű				
	mély	sima				
	sovány	egyenes				
	kerek	teli				

A szamojéd nyelvek Hajdú Péter által készített ismertetésében ez áll: „Die Grenze zwischen Substantiv und Adjektiv ist nicht so fest, wie in den europäischen Sprachen. Die meisten Substantiva erscheinen oft in adjektivischer Funktion. Daneben kann die Sprache nach Bedarf spezielle Adjektivsuffixe verwenden.” (Hajdú 1988: 19). A lapp nyelv esetében Korhonen úgy véli, hogy a melléknevek a főnevektől morfológiai, szintaktikai és szemantikai alapon elkülöníthetők (Korhonen 1988: 49). A balti- finn nyelvekről Turunen így fogalmaz: „Word classes are not always distinguished from one another as clearly as e.g. in German and Swedish. The same word can sometimes be a noun, sometimes an adjective or a verb according to the context. [...] Many nouns take part in comparison like adjectives...” (Turunen 1988: 71). A melléknevek főbb jellemzőiként a képzőket és a fokozást emeli ki (i. m. 73). A könyv cseremisről szóló leírása nem szól külön a melléknevekről, de az alaktant ismertető rész említi a fokozás kifejezésének lehetőségeit, továbbá a számnevek eltérő melléknévi és főnévi formáit (Alhoniemi 1988: 90–91). A mordvin fejezet szerint a mordvinban a mellékneveket a főnevektől a deriváció és a mondatban elfoglalt helyzetük választja el, vö. mord. E *valdo kov* 'bright moon' : *kov valdo* 'moonlight' (Raun 1988: 103). A zürjénben Rédei szerint a névszókon belül a melléknevek és a számnevek szemantikailag és szintaktikailag különíthetők el: „Im Syrjänischen haben die einzelnen Untergruppen (Substantiv, Adjektiv, Numerale) der Nomenkategorie keine eigenen morphologischen Merkmale, sie lassen sich nur auf Grund ihrer Bedeutungen (ihres Realitätsgehaltes) und ihrer syntaktischen Funktionen in die eine oder andere Untergruppe einreihen.” (Rédei 1988: 116). A

votjákról Csúcs így nyilatkozik: „Das Adjektiv sondert sich morphologisch nicht vom Substantiv ab, es verfügt jedoch über nur für Adjektive charakteristische morphologische und syntaktische Eigenarten.” (Csúcs 1988: 138). Az obi-ugor nyelvekről Honti úgy véli, hogy bár a főnevek és a melléknevek közeli szócsoportok, a külön képzők, az esetragok használatában jelentkező eltérések, az egyes számneveknél jelentkező külön melléknévi és főnévi alakok, illetve a melléknév fokozás megléte mégis elkülöníti a kérdéses két szófajt (Honti 1988: 154–155, 181–182)

3. A melléknevek és főnevek azonossága és különbsége

3.1. A szóosztályok elkülönítésének kritériumai lehetnek fonológiaiak, morfológiaiak, szintaktikaiak és szemantikaiak, illetve az utóbbi időben a szavak diskurzusban betöltött szerepe alapján is próbálkoztak szófaji behatárolással (Pajunen 1994). Többnyire az adott nyelvészeti irányzattól függően került a hangsúly hol az egyik, hol a másik kritériumra. Általában elmondható, hogy a morfoszintaktikai szempontok jobban alkalmazhatók, a csak hangtani, alaktani vagy jelentés-tani alapú kritériumok ritkán elegendők. Legjobb, ha minél több szempont vehetünk figyelembe a szóosztályok elkülönítésénél, de univerzálisan ez sem működik. Határesetek mindig maradnak, és olyan nyelvek is mindig akadnak, ahol ezek az osztályozási szempontok nem elégségesek. Bhat szerint a szófaji osztályok belső szerkezetén is érvényesül a prototipikalitási effektus (Bhat 1994: 13), azaz a csoportok biztos, központi tagjai mellett vannak periférikusabbak, amelyeknél a kategorizálás nem egyértelmű.

Írásom elején már említettem, hogy a melléknevek és a főnevek sok nyelvben grammatikailag közeli, morfológiailag nagyfokú egyezést mutatnak. Azokban a nyelvekben, ahol egy szóosztályt, vagy nagyon közeli csoportot alkotnak (tehát itt is léteznek fokozatok), ott esetükben (1) ugyanazok az inflexiós toldalékok használatosak, (2) azonosak a főnév- és melléknévképzők (3), predikatív helyzetben mindkét csoport segédigét kíván az idő, az aspektus és a mód jelölésére, illetve (4) ugyanazon szónál a pozíció dönt annak jellegéről: adnominális helyzetben az adott szó tulajdonságot jelöl, alaptagként pedig a tulajdonság birtokosát. (Bhat 1994: 165)

Jelentéstanilag arra figyelhetünk fel, hogy bizonyos tulajdonságfogalmak egyes nyelvekben melléknévként, másokban pedig főnévként jelentkeznek: pl. angol *male – female* (mn.) ’hím – nőstény’ : orosz *самец – самка* (fn.) ’ua.’. Továbbá egy nyelven belül is az egy jelentéskörbe tartozó tulajdonságfogalmak egyike lehet főnév, másika pedig melléknév: *okos – zseni, felnőtt – gyerek* stb.

(Kiefer 2000: 182) Az ilyen példák alapján arra következtethetünk, hogy a két csoportot nem lehet szemantikai alapon egyértelműen elkülöníteni. A melléknévi és főnévi jelentés között azonban a nehezen megmagyarázható esetek ellenére fontos különbséget lehet tenni (vö. Bhat 1994: 25–28):

A főnév alapvetően fajtát jelöl, mely komplex tulajdonsághalmazzal rendelkezik (multidimenzionális), a melléknév pedig csak egy tulajdonságot jelöl (egydimenziós): a *ló* főnév jelentése magában foglalja a ló számos tulajdonságát (úm. méret, kor, szín stb.), a *fakó* melléknév ezzel szemben a lónak csak egy tulajdonságát nevezi meg. (E szembeállítás nem magyarázza meg a fentebb említett esetek váltakozó melléknévi és főnévi használatát.)

A fentiekből további vonások következnek:

I. A melléknév azért fokozható, mert csak egy tulajdonságot jelöl. Ha egy főnév adjektívizálódik, akkor a komplex főnévi jelentésből egy jegy érvényesül, azaz a melléknevekhez hasonlóan jelentése egydimenziós lesz, vö. *számár* (fn. – mn.) : *szamarabb* (mn.), *róka* : *rókább*. (Nehezebben magyarázhatók, de talán ilyen összefüggésben keletkezettek a finn főneveknél szélesebb körben megjelenő fokozható kifejezések: *rannalla* 'a parton', *rannempana* 'közelebb a parthoz', *rannimalla* 'legközelebb a parthoz', *syksyllä* 'összel', *syksympänä* 'beljebb az őszben' stb.)

II. Ugyanezen ok miatt lehet a mellékneveknek fok- mérték- és tekintethatározójuk is, vö. *nagyon okos*, *nagyon számár*, ? *nagyon zseni* (de! *nagyon zseniális*).

III. A melléknevek és a főnevek kapcsolatát jellemezhetjük az állandó – ideiglenes oppozícióval, vö. *beteg – nyomorék*, *okos – zseni* (Kiefer 2000: 182).

IV. A főnevek extenziója kisebb és intenziója nagyobb, mint a melléknevéké, ami alapvetően összecseng Jespersen azon egyszerű megállapításával, hogy a melléknevek használata általánosabb².

3.1. A melléknevek és a főnevek az uráli nyelvekben

Mint fentebb láttuk (2.2.), az uráli nyelvekben a mellékneveket a főnevekhez közeli, némely esetben el sem különíthető szóosztálynak tekintik, s ehhez a legfőbb érv az, hogy a melléknevek deklinációja megegyezik a főnevével, továbbá sok közös főnév- és melléknévképző található ezekben a nyelvekben, és számos szó azonos alakban használatos főnévi és melléknévi jelentésben is.

Ugyanakkor más megközelítésből azt is látjuk, hogy a rokon nyelvekben a

²Kiefer Jelentéstanában (2000: 183) ennek illusztrálására említi példaként a *vak* névszót, mely melléknévként emberre, állatra is vonatkozhat, de főnévként csak embert jelölhet, vö. **A vak megcsóválta a farkát*.

melléknévi és a főnévi szerep morfológiailag és szintaktikailag is szétválasztható. Vegyük szemügyre a melléznevek deklinációját!³

A melléznevek két fő szerepe az attributív és predikatív használat. Az uráli nyelvek zömében attributív használatban a melléznevek csak nominativusban állnak, nem kongruálnak (számbeli egyeztetésre alkalmanként találunk példát). A kongruenciát alkalmazó nyelvekben (balti finn és szamojéd ág) pedig általános, hogy a jelzői melléknév az esetek tekintetében kevésbé variábilis, mint a főnév. A finn nyelvről Pajunen élőnyelvi vizsgálatok alapján kimutatta, hogy a jelzői szerepű melléknév többnyire grammatikai esetben szerepel, azaz az előfordulások 70%-ában nominativusban vagy partitivusban áll, tehát többnyire alanyi főnévi csoportok jelzője (Pajunen 1994).

A melléznevek predikatív használatát is korlátozott esethasználat jellemzi. Predikatív szerepben a melléknév nominativusban áll. A finnben például a predikatív melléknév alany eseten kívül partitivusba is kerülhet, a főnévi állítmány viszont ezen kívül lehet még genitivusban is. (Vö.: *Mies on rikas.* 'A férfi gazdag.' *Miehet ovat rikkaat/rikkaita.* 'A férfiak gazdagok.' **Tämä talo on rikkaan.* 'Ez a ház a gazdagé.' De! *Tämä talo on rikkaan miehen.* 'Ez a ház a gazdag férfié.')

Különbség mutatkozik a főnevek és a melléznevek között igei argumentum szerepben is, alapvetően ezen a téren is a mellézneveknek a főnevekénél korlátozottabb esetrag-használatát figyelhetjük meg. A legtöbb uráli nyelvben ilyen szerepben egy adott lokális (vagy lokális eredetű) eset használatos. Meglehetősen általános a translativus ilyen szerepben (pl. észt, mordvin, vogul), és Kangasmaa-Minn szerint csupán a finnben és a magyarban jelentkezik többféle esethasználat az ige szemantikájától (dinamikus vagy statikus jellegétől) függően. Vö. *betegen fekszik, pirosra fest, szépnek látszik*, finn *pysyä tynenä* (ESS) 'csendben marad', *muuttua vihaiseksi* (TRANSL) 'mérgező lesz', *näyttää hyvältä* (ABL) 'jól néz ki', *tuoksuu tuoreelle* (ALL) 'frissen illatozik' (Kangasmaa-Minn 1993: 78–80, Pajunen 1998: 78–80).

A melléznevekhez az uráli nyelvekben birtokos személyragok nem kapcsolódnak. Az udmurtban némi eltérést tapasztalunk: bár a jelző és a jelzett szó között nincs egyeztetés, mégis a jelzett szó kiemelésére a melléknévhez is hozzákapszolódhat a determinálásra szolgáló Sg3 birtokos személyrag, és ebben az esetben az attributív melléknév kongruál a főnévi alaptaggal, vö.: *jegit n ilfos iŋiŋ* 'a fiatal lányokkal (nem a fiúkkal)', *jegiŋ ilfos iŋiŋ n ilfos iŋ* 'fiatal lányokkal (nem idősekkel)', *jegiŋ ilfos iŋiŋ n ilfos iŋiŋ* 'a fiatal lányokkal (nem az idősekkel)' (Kozmács 2001: 33).

³ Kiemelendő, hogy az alábbiak nem vonatkoznak a melléznevek főnevesült vagy elliptikus használatára, hisz ilyen esetekben azok nem saját, melléknévi tulajdonságaikat mutatják, hanem a főnév jegyeit!

Továbbá a fentieket kiegészíthetjük azzal, hogy a rokon nyelvekben a melléknevek derivációja nem azonos a főnevekével, morfoszintaktikai és szintaktikai jegyeik pedig alapvetően elkülönítik a kérdéses két szóosztályt.

Mindezek alapján a kérdéssel részletesebben foglalkozó Pajunen úgy fogalmaz, hogy az uráli nyelvekben a melléknevek alapvetően sem a főnevek, sem az igék grammatikai tulajdonságait nem hordozzák, még ha egyes nyelvekben lehet – korlátozottan – deklinációjuk (balti-finnek), másutt konjugációjuk (mordvin) (Pajunen 1998: 81).

4. A vogul melléknevek

4.1. A vogul nyelv leíró nyelvtanai, leírásai számolnak a melléknévi osztállyal, emellett többnyire megemlítik, hogy a melléknevek és főnevek sok esetben azonosak, azaz ugyanazon szó szerepelhet főnévként és melléknévként is (*wiγêr* 'vér, vörös'), vagy akár határozószóként is (*jomas* 'jó, a jó, jól', *χosa* 'hosszú, hosszan, soká'). A főnévi jelzők használata az uráli nyelvekre általában jellemző adott jelentéskörben (többnyire anyagnevek, állapotot, foglalkozást jelölő szavak esetében, vö. *faház*, *halászegény*, fi. *orpolapsi* 'árva gyerek', vog. *χum-hawram*⁴ 'fiú tkp. férfi-gyerek', votj. *pu korka* 'faház' stb.), a vogulban ez szélesebb használatban jelentkezik, vö.: *norkol* 'gerendaház', *kērūnsax* 'vashid', *χapχä-jiw voikên χāp* 'nyárfából való fehér ladik tkp. nyárfa fehér csónak', *wōrkol* 'erdei ház tkp. erdő ház', Jk *χūrēm täl wōr pupêj* 'háromöles erdei bálványistenség tkp. három öl erdő bálvány', *nēmis* 'tehén tkp. nő tehén', *nē masnut* 'női ruha tkp. nő ruha', *ētpos* 'hold tkp. éjszaka fény' stb.

Riese (2001: 29) a vogul melléknevek esetében három csoportot különböztet meg: (1) a csak melléknévi használatúakat, (2) a főnévi és melléknévi jelentéssel rendelkező szavakat és a (3) képzett denominális származékokat.

A Szovjetunióban kiadott vogul nyelvkönyvek (Balandina – Vahruševa 1957: 77–81, Rombandeeva 1973: 82–86, Rombandeeva – Vahruševa 1984: 68–70) az orosz nyelvtani hagyományoknak megfelelően a mellékneveket két nagy csoportra osztják: minőségjelölő vagy kvalitatív melléknevek (*качественные прилагательные*) és vonatkozó vagy relatív melléknevek (*относительные прилагательные*). Az elnevezések már önmagukban is zavaróak, hiszen a relatív megnevezés a nyelvészeti szakirodalomban többnyire a melléknevek egy jelentéstani csoportját jelöli (értékelő, mértékjelölő és dimenzionális melléknevek) szembeállítva az ún. abszolút melléknevekkel. Az orosz nyelvleírásokban a kvalitatív melléknevek színt, méretet, alakot, hőmérsékletet, ízt, súlyt és különféle emberi, állati tulajdonságokat jelölnek, fő jellemzőjük, hogy fokozhatók és a

⁴ A nyelvjárás megjelölése nélküli vogul példák az északi nyelvjárásból valók.

predikatív, illetőleg attributív használatától függően van rövidebb és hosszabb alakjuk (vö. *красивая девочка – девочка была красива* 'szép lány – a lány szép volt'). A relatív melléknevek pedig a dolgok közötti kapcsolatot fejezik ki (valaminek a helyét, anyagát, idejét, birtokosát stb.), nem fokozhatók, csak hosszabb alakjuk használatos, és mindig denominálisak (pl. *каменный дом* 'kőház'). A vogulra ezek a szempontok többnyire nem alkalmazhatók, és a fokozás lehetőségének korlátai sem itt keresendők, vö. *пильнуw lōmt* 'bogyósabb hely' (Kálmán 1976: 50).

4.2. Bár a többi rokon nyelvhez hasonlóan a vogulban sincs a mellékneveknek saját, a főnevektől különböző deklinációjuk, és sok közös képzőjük van, morfológiai, szintaktikai és szemantikai jellemzőik alapján önálló szóosztályt alkotnak. A következőkben csak a legfontosabb ilyen jegyeket ismertetem (vö. Honti 1988: 154–155):

1. A vogulban számos névszóképző van, mely melléknevek képzésére használatos, vö. *-(ē)η, -p(a), -i, -tāl, -ne, -χari/χarpa/χarēη* stb.

2. A melléknevek esetraghasználatát a többi rokon nyelvhez hasonlóan korlátozott. Attributív helyzetben a vogulban sincs kongruencia: *Asēη* (NOM) *jukänēl* (ABL) *l'āpā miñänt* 'Vastag asszonyból oszlop megy.'

Predikatív használatban pedig a melléknév nominativusban áll, számban és néhol személyben (a birtokos személyraggal jelölve) egyezik az alannyal. A kopula jelen idő 3. személyben indicativusban általában elmarad, de ez néha más személyben is előfordul: *ñolēm* (Sg) *pelp* (Sg) 'az orrom hegyes', *towlayēm* (Du) *ośśaγ* (Du) 'szárnyaim vékonyak', *laγlanēm* (Pl) *χosat* (Pl) 'a lábaim hosszúak', *ujkäγēm* (Du) *kārkamēt* (Pl) *woss oleγēt* 'rénszarvasaim ügyesek legyenek', *am nanη karsitn* (PxSg2) 'akkora vagyok, mint te tkp. én te magas(ságú)'.

Predikatív vonzatként bizonyos igék mellett jellemző – de nem kivétel nélküli – a translativus *-γ* esetragjának használata: *χōpsim mosēηγ* (TRANSL) *jemtēs*. 'a tudóm beteg lett', (de! LU *khatēl ipšä* (NOM) *intils* 'a nap sötét lett'); *Ser vōr, mor vōr sāmte kasmī* (TRANSL) *viγiri* (TRANSL) *kēleit* 'Rengeteg erdő, zordon erdő szögletében sárgának, vörösnek látszanak.'

3. Az '1' és '2' számnevek külön főnévi és melléknévi alakkal rendelkeznek, továbbá a többi számnév esetében is az attributív és predikatív használat alakilag elkülönülhet, vö.: *akw* (fn.), *akwa* (mn.) '1', *kit* (mn.), *kitiγ* (fn.) '2', *χurēm* (attr.), *χurēm-χar* (pred.) '3'. Pl.: *Akw χum tiγ-joxtēs, akwa kon-kwalēs*. 'Egy férfi idejött, egy kiment.' *Kit ne juw-šaltśaγ, kitiγ jol-untsēγ*. 'Két nő belépett, ketten leültek'

Hasonló alaki megkülönböztetés a melléknevek predikatív és attributív használatánál is mutatkozik: K *ām sēmil āmp tētalχar* 'a fekete kutyám éhes', (de! *tētal āmp – *tētalχar āmp* 'éhes kutya'); T *Uχ kháfēl ipšän-khař, māř kháfēl posūñ-khař* 'Egy napon sötét, más napon fényes.'

4. A vogul nyelvben a melléknévfokozás legáltalánosabb kifejezési módja a szintaktikai megformálás, a melléknév középfoka morfológiailag is jelölhető a *-nuw(e)* szuffixummal.

A fentieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a vogul melléknevek elkülönült szóosztályt alkotnak.

5. A vogul színnevek szófajisága

Írásom további részében a vogul színneveket vizsgálom szófajiságuk szempontjából.

Dixon fentebb már ismertetett szemantikai csoportosításában a színnevek tehát azon négy csoport egyikét alkotják (szín, dimenzió, minőség, kor), amelyek a nyelvekben következetesen melléknéviék, és a zárt melléknévi osztállyal rendelkező nyelvek esetében is e zárt osztály tagjai között szerepelnek (természetesen nem nagy számban: 'fekete' – 'fehér', 'piros' – 'vörös', 'nyers, zöld, éretlen'). Más, általánosan elfogadott felfogás szerint pedig a nyelvekben a dolgok állandóbb, tartós tulajdonságát kifejező melléknevek a legősibbek (vö. **2.1.**). E megállapításokkal azonban szemben áll az, hogy számos nyelvben a színnevek mintha jobban viselnék a főnév jegyeit, mint más melléknevek. Ezzel kapcsolatban fel kell tennünk a kérdést, hogy bizonyos melléknevek lehetnek-e jobban melléknéviék, mint mások, vagy közelíthetnek-e jobban a főnevekhez, mint más melléknevek? Ha elfogadjuk Bhat már említett megállapítását (**3.1.**), amely szerint a melléknévi osztály belső szerkezetén is érvényesül a prototipikalitás, akkor igennel kell válaszolnunk. De a kérdés úgy is megfogalmazható, hogy vannak-e olyan tulajdonságok, amelyeket könnyebben fejezünk ki főnevekkel, mint melléknevekkel? Wierzbicka (1986) hívja fel a figyelmet arra a jelenségre, hogy a forma a nyelvekben gyakran főnévként jelenik meg, mivel a forma önmagában is alkalmas lehet egy entitás jelölésére (*kocka, kerek – kerék*). Wierzbicka ellenpéldaként éppen a színneveket említi, mivel a szín sohase határolhat be egy individuumot. Talán nem a legszerencsésebb példát választotta, vö. *Picasso kékje, az ég kékje, a fű zöldje, a tojás sárgája és fehérje*. (De! **Mona Lisa szépe – Mona Lisa szépsége*)

Néhány évvel ezelőtt egy interneten zajló diskurzus is foglalkozott ezzel a kérdéssel. A vita hozzászólói Jan Anward, David Gil, Edith Moravcsik, Michael Noonan, Frans Plank és Leon Stassen voltak. (*Are colors less adjectival and more nominal, and why?*). A színnevek főnévi jellege mellett az alábbi érveket sorolták fel:

A színnevek anaforikus használatban más melléknevekkel ellentétben határozatlan névmás nélkül is állhatnak az angolban:

Peter chose the green one. / Peter chose the green.

*Peter chose the small one. / *Peter chose the small. (De! smaller, smallest)*

A színnevek gyakran poliszémek, azaz azonosak olyan tárgyak nevével, melynek jellemző színárnyalata az adott szín ('piros' – 'vér', 'zöld' – 'levél' stb.)

Poliszémek olyan értelemben is, hogy megnevezik az adott színt (sárga 'sárga' és 'a sárga szín'), tehát szófajlag ambivalensek.

Gyakran a főnevekkel azonos módon ragozódnak.

Inkább névszói, mint határozói módosítás jellemzi őket.

Úgy tűnik, hogy a felsorolt jellemzők között implikációs összefüggések is mutatkoznak. A színnevek főnévi (vagy főnévisebb) karakterének okát keresve olyan magyarázatok olvashatók, hogy talán a színnevek főnévi eredete okozza a jelenséget. Ennek ellent mond az, hogy nem minden színnév főnévi eredetű, de ettől függetlenül ugyanúgy mutatja a főnévi vonásokat. (Továbbá az angolban a szintén főnévi eredetű anyagnevek nem tükrözik a fenti főnévi tulajdonságokat, vö.: *Which shirt do you prefer? I prefer the blue. / * I prefer the cotton. – I prefer the cotton one.*)

Másik magyarázati lehetőségként pedig az áll, hogy a színnevek olyan tulajdonságot jelölnek, amely konkrétabbnak tekinthető abban az értelemben, hogy valamiféle fizikai realitás kötődik hozzá. „Color adjectives may be more nominal than other adjectives perhaps because they describe qualities of things that have a more concrete reality. Something like »strong« may have only a conceptual reality (»strength«) but something like »red« has a »physical« reality”⁵. Ez pedig egybecseng korábbi megállapításainkkal.

A fenti vizsgálati szempontok az uráli nyelvekre csak részben alkalmazhatók. Az, hogy a színnév anaforikus használatakor főnévi fejpozícióban szerepelhet, a rokon nyelvekben általános, de nem csak a színnevek, hanem egyéb melléknevek esetében is. Ragozásukban sem térnek el – megfigyeléseim és nyelvi ismereteim alapján – a melléknevek többi csoportjától. A színnevek névszói módosítása a magyarban mindenképpen lehetséges, vö. *égő piros, szép kék – De! szép nagy = nagyon nagy*. Voltaképpen a *sötét* és *világos* előtagú színnévi összetételek is így keletkeztek (vö.: fi. *kauniin* (GEN) *punainen* 'szép piros', *vaalean* (GEN) *punainen* 'világos piros', *tumman* (GEN) *sininen* 'sötétkék'). Ilyen típusú összetételre a vogulban is akad példa, vö. *sēmēlkēlp* 'sötétvörös, barna' tkp. „fekete vörös”, *wośramēl* (INSTR) *sēmēlnuw*⁶ 'narancssárga, sötétsárga' tkp. „sárgával feketébb”.

⁵<http://www.ling.lancs.ac.uk./alt/news%5C97-15.htm>

⁶ A fenti példában a 'sárga' színnév instrumentális ragos használata megerősítheti a színnevek főnévi jellegét: a 4.2. (2) szerint a vogul melléknevekre nem jellemző ezen esetrag felvétele. Az idézett színnévi szerkesztés gyér adatoltsága (vö. Sipőcz 1994: 90–98) mindazonáltal gyengíti e megállapítás értékét.

A színnevek poliszémiájára vonatkozó kritérium érdekes eredményt hoz a vogul esetében. A magyarban a leggyakoribb színnevek inkább csak abban az értelemben poliszémek, hogy mint az adott szín megnevezései nem csak melléknévként, hanem főnévként is használatosak (*piros* 'piros (színű), a piros (szín)'). A színneveink a mai nyelvhasználók számára viszont ritkán kötődnek valamely, a színre jellemző tárgyhoz (*vörös*, *narancssárga* esetleg), a vogul színnevek többsége azonban ilyen:

sēmēl 'fekete' (~? N *simi*, LM LU P *simēl*, K *sēmēl* ~ *sēmēl'*, T *semēl* 'rozsdá' < zrzj. *sim* 'ua.')

pāŋk 'korom, piszok', T 'fekete'

jāŋk 'jég, fehér'

N *wojkan* '(szürkés)fehér' (~ ?? N *vojken* 'gúnya, daróc')

P *sairiŋ* (K, T) 'fehér' (< ? *sair-*, vö. T *il-sairēmal* 'elsápad')

nāraw '(szürkés)fehér <rén>' < nyenyec *narawej* 'ua.'

wiγēr 'vér, vörös'

kēlp 'vér, vörös'

wošram 'epe, sárga, zöldessárga' (< 'epe')

kasm 'sárga' (? ösvog. **kāšēm-* 'räuchern')

nār 'zöld' (< 'nyers, friss, zöld <növény>')

(*nār*)*pum āspā* (< '(friss) fű színű')

atērχari 'kék' (< *atēr* 'tisza, derült <idő, ég>' + *χar* 'felület, szín')

A színnevek erős főnévi kötődését jelzi az a tény is, hogy a vogulban a színnevekből képzett igék elsősorban a konkrét alapjelentéshez kötődnek, és csak ritkán a színnévi jelentéshez, azaz ritkán eredményeznek színigét. Pl.: T *pāŋ-* 'bekormoz', LM *jel-joāŋkti* 'megfagy', N *kēlpawé* 'bevérződik', *vošertaχti* 'éget, ég, csípős íze van' stb. (Sipőcz 2000).

A vogul színnevek főnévi jellegét mutatja az a jelenség is, hogy a színnévhez, feltehetőleg a melléknévi szerep megerősítése céljából, gyakran egy melléknévi értékű, képzőszerű utótag kapcsolódik, vö.

jaŋk(ena) ōlpēŋ(a) janiγnājēŋ-χāp(a) 'nagy fehér gőzhajó tkp. fehér/jég színű'

wiγēr olpēŋ mān χap 'kis vörös csónak tkp. vörös/vér színű'

jāŋkχarpa 'fehér tkp. fehér/jég-féle'

LM *kelp-khar(p)* 'piros tkp. vörös/vér-féle'

wošramχarp 'sárga(s) tkp. sárga/epe-féle'

Az alábbi példamondatban a színnévhez kapcsolódó *χol't* 'valami alakjában, módjára, -képpen, -ként,' névutó szintén a főnévi jelleget támasztja alá: *kēlp χol't fātjem mātēr-te kēli* 'valami pirosan (tkp. „vörös/vér módjára”) csillogó látszik’.

A fentieket összefoglalva megállapítható, hogy a színnevek számos nyelvben megfigyelhető főnévi jellegét a vogul nyelv színnevei is több szempontból megerősítik.

Irodalom

- Alhoniemi, Alho (1988), Das Tscheremissische. In: Sinor 1988. 84–96.
- Balandin, A. N. – Vahruševa M. P. [Баландин, А. Н. – Вахрушева, М. П.] (1957), Мансийский язык. Ленинград
- Bhat, D. N. S. (1994), The Adjectival Category. Criteria for Differentiation and Identification. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia.
- Csúcs, Sándor (1988), Die votjakische Sprache. In: Sinor 1988. 131–147.
- Dixon, R. M. W. (1982), Where Have All the Adjectives Gone? *Janua Linguarum* 107. Mouton Publishers, Berlin – New York – Amsterdam.
- Hajdú, Péter (1966), Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú, Péter (1988), Die samojedischen Sprachen. In: Sinor 1988. 3–41.
- Honti, László (1988), Die ob-ugrischen Sprachen. In: Sinor 1988. 147–197.
- Janhunen, Juha (1982), On the structure of Proto-Uralic, *FUF* 44: 23–42.
- Kálmán, Béla (1976), Wogulische Texte mit einem Glossar, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kangasmaa-Minn, Eeva (1993), On the non-attributive adjective in the Finno-Ugric languages. *UJb* 12: 74–81.
- Kiefer, Ferenc (2000): Jelentélemélet. Corvina, Budapest.
- Korhonen, Mikko (1988), The Lapp Language. In: Sinor 1988. 40–58.
- Kozmács, István (2001), Az udmurt (votják nyelv) alapjai. Oktatási segédanyag. Budapesti Finnugor Füzetek 16. Budapest.
- Pajunen, Anneli (1994), Adjektiivikategorian universaaliudesta. *Virittäjä* 98: 513–542.
- Pajunen, Anneli (1998), Pääsanaluokkien eriytymättömyydestä uralilaiskielissä. In: Pajunen, Anneli (ed.), *Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta*, Suomi 185. SKS, Helsinki.
- Ravila, Paavo (1953), Sanaluokat, erityisesti uralilaisia kieliä silmällä pitäen, *Virittäjä* 57: 41–50.
- Rédei, Károly (1988), Die syrjänische Sprache. In: Sinor 1988: 111–131.
- Riese, Timothy (2001), *Vogul. Languages of the World* 158. Lincom Europa, München.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1973), Мансийский язык. Наука, Москва.
- Rombandeeva, E. I. – Vahruševa, M. P. [Ромбандеева, Е. И. – Вахрушева, М. П.] (1984), Мансийский язык. Просвещение, Ленинград.
- Sinor, Denis (ed.) (1988), *The Uralic Languages. Description, history and foreign influences*. Brill, Leiden.
- Sipőcz, Katalin (1994), A vogul nyelv színnevei. *SUA Supplementum* 3. Szeged.
- Sipőcz, Katalin (2000), Morphological and semantic characteristics of color verbs in Finno-Ugric languages. *CIFU-9, Pars VI*: 202–208.
- Turunen, Aimo (1988), *The Balto-Finnic Languages*. In: Sinor 1988: 58–84.
- UEW: Rédei, Károly (ed.) (1986–1988), *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden.
- Wierzbicka, Anna (1986), What's in a noun (or: how do nouns differ in meaning from adjectives)? *Studies in Language* 10: 353–389.
- <http://www.ling.lancs.ac.uk/alt/news%5C97-15.htm>

Melléklet
Az UEW melléknevei

- ačka* 'weiss' FU (?) 3.
an3 (on3) 'gross, viel' U (?) 9.
aŋke 'eng, bedrückt, Bedrängnis; eng werden' FU (?) 12.
äčä '?lieben, lieb' FU (?) 22.
čar3 'hart, fest, stark' FP, ?U 30.
čer3 'grau' FU 36.
čuppa 'schmal, eng' FU (?) 44.
čapp3 'blass, bleich; erblasen, erbleichen' FU (?) 54.
čaw3 (čapa) 'sauer; sauer werden' Ug., ? FU 54.
čem3 'sauer; sauer werden; gären' FU 56.
čeŋke 'Dampf, Dunst' od. 'warm; Wärme' FU 57.
čoka 'niedrig, seicht; seicht werden, trocken werden' U (?) 60.
čukk3 (čokk3) 'dicht, dick' 62.
čupa 'dünn, mager' FU 63.
enä 'gross, viel' U 74.
er3 'gross, viel' U 75.
ičä (üčä) 'wenig, klein' FP ?FU 78.
irw3 'lustig, froh; sich freuen' FU (?) 84.
jäks3 'kühl, kalt; kühl, kalt werden' FU 90.
kačke 'bitter' FP, ?FU 113.
kađ'wa (kađ'w3) 'Weibchen; weiblich' FU 116.
karwa 'bitter, scharf; bitter sein; brennen, prickeln' FU 128.
kawka 'lang' FU 132.
kämä 'hart, fest' FU, ?U 137.
känč3 ~ käč3 'schmal ~ eng' FU (?) 137.
kepä 'leicht' FU ?U 146.
kerä 'rund, rollend; sich drehen, drehen, wenden' FU 147.
kil3 (küł3) 'glatt, schlüpfrig' FU 156.
kise (küse) 'dick' FU 161.
kiš3 (küš3) 'reich' FU (?) 162.
koňč3 ~ koč3 'lang' U 180.
kos3 'reich, freigebig' FU (?) 189.
kujwa 'trocken' FU (?) 196.
kumte 'breit' FU 203.
kur3 'krumm, schräg, schief; krümmen, schräg od. schief machen' U 220.
kuška (koška) 'trocken; trocken werden' U 223.
kjč3 'willig, bereit' FU (?) 229.
lamte 'niedrig, tief; Tiefland' U 235.
lapp3 'flach, platt; Fläche' U 237.
lapta 'platt, flach' U (?) 238.

- lāńćz* ~ *lāćz* 'schwach, schlaff' FU (?) 240.
lāwłz 'schwer' FW, ?FU (?) 243.
leńćz ~ *lećz* 'lau' FU (??) 245.
leńz 'weich, schlaff' FU (?) 246.
leppz 'weich' FU (?) 246.
lońća 'weich' FU 250.
lekkz 'dicht, eng' FU 260.
njńćz 'stark, hart' FU (?) 310.
ńaćkz 'nass, feucht, roh' FU 311.
ńāmz 'weich' FU (??) 314.
ńjmz 'weich' U (?) 330.
oma 'alt, vorig, vorherig' U 337.
ona 'kurz' FU 339.
pačz 'bunt; bunt machen' U (?) 346.
paljz 'dicht, dick'(FW >) viel' U (?) 350.
pals 'link' FU (?) 351.
pājz 'weiss, weiss erscheinen, glänzen' FU (?) 360.
pāwe 'warm; warm sein' U (nv.) 366.
piđe (~ -*kā*) 'hoch, lang' U 377.
pil'mz 'dunkel; dunkel werden' U 381.
piša 'galle' > 'grün, gelb' U (?) 384.
rakka 'nahe, nahe gelegen; nahen, sich nähern' FU (nv.) 418.
reńkz 'warm, heiss' FU (?) 422.
reńz (*rekz*) 'warm; Wärme, Hitze' Ug. ?U 423.
roćz 'schwach, mager, müde' FU (?) 424.
serā 'alt, bejährt' FU (?) 440.
sićz (*süćz*) 'rein' FU (?) 441.
siđ'z 'Eile, Streben, Bestreben; schnell, eifrig, emsig' FU (?) 442.
sońkz (*sońz*) 'alt; alt werden' FU 448.
siwa 'sauber' FU 481
śorz 'eng; eng werden, sich verengen' FU 487.
šārz 'undicht, offen, frei, unbewaldet' FU 497.
šeŋā 'gut, gesund; ?gerade' FW, ?FU 499.
šońkz 'eng, Bedrängnis; eng werden' FU (?) 501.
šorwa 'dünn, spärlich, undicht' FU 502.
tara 'offen; öffnen' FU (?) 510.
tasa 'eben, gleich, gerade' U (?) 513.
tārmā 'Kraft; kräftig' FU (?) 517.
tāwđe (*tālkz*) 'voll' FU 518.
temz 'voll; stopfen, füllen' (FU) 520.
teppz 'dicht' FU 521.
tire (*türe*) 'voll' U 524.
tiwā (~ -*ne*) 'still, ruhig' (> FW 'tief') FU 525.
ulz (-*jz*) 'viel, gross; sehr' U (?) 543.

- wajz* (*wojz*) 'wild, scheu' FU 553.
walkz 'weiss, hell, leuchtend; leuchten' FW, ? FU 554.
wasz 'link; linke Hand' U (?) 559.
wälz 'glatt' FU 564.
wekcz 'dünn' FU 567.
wud'e 'neu' FU 587.
wjnz 'alt' FU (?) 589.
jčz 'warm, heiss; wärmen' FU 592.
äjz 'klein, jung' Ug (?) 835.
jomz (*jamz*) 'gut' Ug. 850.
känčz ~ *káčz* 'mager, abmagern' Ug. 855.
kjčz(-rčz) 'bitter' Ug. 861.
kjnz 'leicht' Ug. 862.
ljčz 'weit, locker, lose' Ug. (?) 864.
ljz 'klein, jung' od. 'schwach, kraftlos' Ug. (?) 864.
mälz 'warm; warm werden' Ug. 868.
melz 'tief' Ug. 870.
pjkcz-tcz 'schwarz' Ug. 882.
sarčz 'schnell, eilig; ? eilen, sich eifrig drehen und wenden' Ug. (?) 885.
sänz 'hell, licht, klar' Ug. (?) 887.